

Tom 13/2021, ss. 35-49
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2021.13(2)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Kamil Bradliński
ORCID: 0000-0001-9413-4816

Kształtowanie się stanów społecznych w dawnej Polsce

Origins of social hierarchy in early middle ages in Poland

Streszczenie: Podobnie jak w innych państwach Europy, tak i we wczesnośredniowiecznej Polsce pierwszych Piastów nastąpiło wyodrębnienie się i ukształtowanie stanów społecznych na modłę zachodnioeuropejską. Na tereny zamieszkiwane przez Słowian przybyli przedstawiciele duchowieństwa, wojowie przekształcili się w rycerstwo, zmienił się status prawny chłopów i mieszczan, a nowo przybyli Żydzi dołożyli cegiełkę do rozwoju swojego nowego domu.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, rycerstwo, Piastowie, Polska

Summary: As in other European countries, in early medieval Poland, the first Piasts distinguished themselves and shaped social statuses in a Western European fashion. Members of the clergy came to the areas inhabited by the Slavs, warriors transformed into knights, the legal status of peasants and townspeople changed, and the newly arrived Jews contributed to the development of their new home.

Keyword: society, knights, Piasts, Poland

1. Wstęp

Społeczeństwem nazywamy zbiór ludzi pozostających w stosunkach wynikających z warunków życiowych, podziału pracy czy też uczestnictwa w życiu kulturalnym¹. Hugo Grocjusz twierdził, że człowiek jest zwierzęciem z natury społecznym potrzebującym do swojej egzystencji *appetitus societatis* - kontaktów międzyludzkich². Na kształtowanie się społeczeństwa ma wpływ wiele różnych czynników, od ustroju gospodarczego, kultury, nauki do prawa obowiązującego na danym obszarze geograficznym. Podział na marksowskie „klasy” towarzyszy człowiekowi już od początków znanej nam historii. Podział na wolnych i niewolnych, wyzyskujących i wyzyskiwanych, uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych, „panów” i „chamów”, inaczej też szlachetnie urodzonych i nisko urodzonych. Podział na rycerstwo, duchowieństwo, mieszczan, chłopów, Żydów jest charakterystyczny dla epoki feudalnej. Stany społeczne, inaczej warstwy społeczne o charakterze (względnie) zamkniętym, dzieliły mieszkańców uniwersalistycznej Europy na grupy odróżniające się od innych przywilejami, zamożnością, rolą w ustroju gospodarczym, społecznym, własnym sądownictwem czy też systemem prawnym³.

2. Duchowieństwo

Pierwszym uprzywilejowanym stanem, który wykształcił się w dawnej Polsce było duchowieństwo. Dzięki zdobytemu wykształceniu, hierarchizacji, wewnętrznej spójności, licznym dobrom ziemskim nadawanym przez władców lub osoby prywatne (najczęściej w testamencie), dziesięćcinie duchowni cieszyli się

¹ <https://sjp.pwn.pl/sjp/spo%C5%82ecze%C5%84stwo;2523094> [dostęp: 21.10.2021]

² M. Szymańska-Lewoszewska, *Gdyby nie Grocjusz i Pufendorf. Echa XVII-wiecznej debaty o prawie natury w Biernym posłuszeństwie (1712) George'a Berkeleya*, IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych, vol. 27/t.t., Białystok 2015, s. 291.

³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 55.

wysokim autorytetem w społeczeństwie⁴. Posiadali oni własne sądownictwo i dysponowali swoistymi instytucjami interdyktu i klątwy. Z powodu rosnących wpływów tej warstwy społecznej władcy, aby zapewnić sobie poparcie duchowieństwa, szli na ustępstwa – Kazimierz II Sprawiedliwy na Zjeździe w Łęczycy w 1180 roku ograniczył prawo stancji na dobrach kościelnych i zniósł *Ius Spolii* (łac. prawo zaboru), a więc prawo do przejęcia majątku ruchomego zmarłego duchownego⁵. Następnie podczas synodu prowincjonalnego 29 lipca 1210 roku w Borzykowie, książę krakowski Leszek Biały w zamian za poparcie nadał duchowieństwu *Privilegium Fori* – przywilej własnego sądownictwa opartego na prawie kanonicznym⁶. Kolejnym przywilejem z okresu rozbitcia dzielnicowego dla duchowieństwa był przywilej Bolesława Wstydlivego z Oględowa, nadany 28 sierpnia 1252 roku. Przywilej ten gwarantował duchowieństwu wyłączenie tego stanu spod sądownictwa świeckiego (z zastrzeżeniem spraw dotyczących dziedziczenia spadków), zwolnienie podlegających kościołowi wsi od świadczeń dla księcia oraz potwierdzał niezależność sądowniczą duchownych.

3. Rycerstwo

„Ci, którzy walczą”⁷, jak określa się rycerstwo, wyodrębnili się jako stan społeczny na przełomie XI i XII wieku na terenach uniwersalistycznej, chrześcijańskiej Europy. Choć pewnych podobieństw do stanu rycerskiego można dopatrzeć się choćby w feudalnej Japonii u samurajów tego okresu, termin „rycerz” odnosi się wyłącznie do mieszkańców Europy. W języku polskim słowo „rycerz” wywodzi się z języka niemieckiego, w którym to „*ritter*” oznacza jeźdźca. Słowo to trafiło na tereny

⁴ K. Bradliński, *Ustawy przeciwko zbyt komu a stosunki społeczne między szlachtą a mieszczanami na ziemiach polskich w średniowieczu i nowożytności*, w: *Społeczne działywanie prawa*, Lublin 2019, s. 80.

⁵ M. Barański, *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2015, s. 298.

⁶ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 78.

⁷ I. Mortimer, *Jak przetrwać w średniowiecznej Anglii*, Kraków 2017, s. 56.

polskie za pośrednictwem języka czeskiego, z którego również zaczerpnięto słowo „włodyka” używane do określenia członków stanu rycerskiego w XIII i XIV wieku. Jak już wspomniano, stan rycerski wyodrębnił się niejako naturalnie: poprzez gromadzenie bogactwa, a co za tym idzie możliwość zakupu lepszej jakości ekwipunku (uzbrojenia, konia) oraz pachotków, dzięki którym można było jeszcze skutecznie pomnażać swój majątek. Wyodrębnienie stanu rycerskiego przebiegało ewolucyjnie, z biegiem ustępowania mroków wczesnego średniowiecza, wraz z ożywieniem gospodarczym i społecznym początków średniowiecza pełnego. Wraz z uzyskaniem przywilejów gospodarczych, członkowie stanu rycerskiego otrzymali również przywileje prawne: wolność osobistą, prawo do sprawowania władzy sądowniczej na terenach swoich posiadłości, w konsekwencji czego nie byli oni postrzegani przez prawo na równi ze stanami nieuprzywilejowanymi, lecz byli faworyzowani.

Początków stanu rycerskiego na ziemiach Polskich upatruje się w zbrojnej prywatnej drużynie pierwszych Piastów, której to członkowie za czasów Kazimierza Odnowiciela otrzymali lenno w postaci ziemi, która to była podstawowym środkiem produkcji w tamtych czasach⁸. Przekształcenie się zawodowych wojowników w posiadaczy ziemskich jest charakterystyczne nie tylko dla książęcych drużyn Piastów, ale dla całej Europy tego okresu. W XII wieku potomkowie karolińskich arystokratów i postkarolińskich jeźdźców złączyli się i przekształcili się w jedną klasę społeczną dzielącą wspólny tryb życia, kulturę oraz posiadającą ziemię⁹. Jak twierdzi Michael Pastoureaux, „instytucja rycerstwa została zaszczerpiona na pniu systemu feudalnego”¹⁰. Na ziemiach polskich Kazimierz Odnowiciel, piastowski książę panujący w latach 1034-1058 (z przerwami) zapoczątkował wyodrębnianie się stanu rycerskiego, nadając

⁸ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski tom 1 do połowy XV wieku*, Warszawa 1964, s. 111.

⁹ J. B. Freed, *The origins of european nobility: the problem of the ministerials*, “Medieval and Renaissance Studies”, 1976, vol. 7, s. 212.

¹⁰ M. Pastoureaux, *Życie codzienne we Francji i Anglii w czasach rycerzy Okrągłego Stołu (XII-XIII wiek)*, Warszawa 1983, s. 31.

swoim drużynnikom w lenno własność ziemską - od tego momentu władcy, szukając wsparcia dla prowadzonej przez siebie polityki, zaczęli szukać pomocy u stanu rycerskiego za pomocą przywilejów. Pierwszy taki przywilej wydany został w Cieni 5 maja 1228 roku przez Władysława III Laskonogiego¹¹ w zamian za uzyskanie tronu krakowskiego. Przywilej ten, wydany w niedalekiej odległości od Kalisza, jest jednym z najstarszych przywilejów nadanych przez księcia dla możnowładztwa ziemi krakowskiej¹². Historyk mediewista Benedykt Zientara określił ten dokument jako „*pierwsze pacta conventa w Polsce*”¹³. Osobno został wydany dokument dla duchowieństwa oraz dla rycerstwa Małopolski. Pochodzący z Rzeszowa historyk Roman Grodecki pisał o przywileju z Cieni: „Po raz pierwszy na naszych ziemiach społeczeństwo w swej walce emancypacyjnej z monarchią absolutną otrzymało tu dokumentową gwarancję swych praw, czyli określenie granic władzy monarchy. Zwracam uwagę, że klauzula ogólna: *ius suum cuiuslibet conservabo*, obejmuje całe społeczeństwo we wszystkich jego warstwach, podobnie jak ustępy o podatkach i o sądownictwie. Natomiast reszta gwarancji odnosi się do jedynej wówczas politycznie aktywnej warstwy rycerskiej w obu jej odłamach, *barones et alios nobiles*. Najważniejszą gwarancją dla tych baronów tj. dostojników duchownych i świeckich, jest zobowiązanie ograniczające pozytywnie władzę księcia, mianowicie że owe sprawiedliwe prawa, którymi książę będzie się kierował w rządach, będą zależały od ich rady, od *consilium baronów*, czyli innymi słowy, te tylko prawa będą miały moc obowiązującą które rada biskupa i dostojników świeckich uzna za *iura iusta i honesta*. Za czym nie oświadczy się *consilium erato*, tego książę nie będzie mógł wykonać. Doniosła jest też klauzula, zabezpieczająca temu zo-

¹¹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 59.

¹² A. Lis, *Kształtowanie się monarchii stanowej w Polsce – analiza historycznoprawna*, w: *Autorytet, przywództwo, liderstwo*, red. J. Zimny, Stalowa Wola, 2020, s. 129.

¹³ *Ibidem*, s. 130.

bowiązaniu, tj. o destytucji z urzędu tego urzędnika, który by się tą radą baronów nie chciał kierować”¹⁴.

Książę zobowiązywał się więc do sprawowania władzy z pomocą wyznaczonej rady notabli, nie zaś absolutnie i niepodzielnie. To od akceptacji przez radę decyzji księcia zależęć będzie ich moc obowiązująca, co nakłada wyraźne ograniczenia na księcia.

Kolejny przywilej dla rycerstwa został wydany przez Wacława II Przemyśliđę, zwanego Czeskim. Aspirujący do korony Regni Poloniae młody czeski władca, 1 września 1291 roku w Lutomyślu (miasto w Czechach) wydał przywilej dla duchowieństwa, rycerstwa i mieszczan, w zamian za poparcie w dążeniu do uzyskania polskiej korony. Wacław zobowiązał się, że urzędy będą obsadzane po konsultacji z miejscowymi możnówładcami oraz do nienakładania nowych podatków na członków wszystkich stanów¹⁵. Ponadto, potwierdził również prawa zapewnione wcześniejszymi przywilejami. Rycerz posiadał za zwyczaj prywatną własność ziemską - tak zwane lenno (czeskie słowo *léno* i polskie lenno wywodzą się od wyrazu *Lehen* pochodzącego z języka niemieckiego oznaczającego pierwotnie dzierżawię ziemi) - które to otrzymywał w nadaniu od swojego seniora (zwierzchnika feudalnego). Własność ta stanowiła jego źródło utrzymania i miała być gwarantem utrzymania odpowiedniego poziomu gotowości bojowej obdarowanego, który musiał stawić się na każde wezwanie seniora do walki u jego boku. To własność ziemi stanowiła podstawę pozycji społecznej jednostki i jej rodziny¹⁶.

Również sztuka wojenna czasów wczesnego i pełnego średniowiecza opierała się na ciężkozbrojnej jeździe-rycerstwie. To jeźdźcy Karola Młota rozbili Umajjadów w 732 roku pod Poitiers, *ritterzy* Ottona I Wielkiego na dobre zakończyli najazdy Węgrów w 955 roku w bitwie nad rzeką Lech i wreszcie jazda

¹⁴ R. Grodecki, *Dzieje wewnętrzne Polski XIII wieku*, Polska piastowska, Warszawa 1969, s. 141-142.

¹⁵ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 59.

¹⁶ *Ibidem*, s. 160.

normandzka Wilhelma Bękart (nazwanego po bitwie Zdobywcą) rozgromiła złożoną głównie z piechoty anglosaską armię Harolda II w 1066 roku pod Hastings. Nie zmieniły tego trendu liczne krucjaty, których to przywódcami byli rycerze i których główną siłą uderzeniową stanowiła jazda. Nie powinno dziwić uprzywilejowanie tej warstwy społecznej - skoro ciężkozbrojne rycerstwo dominuje na polu bitwy, to o ich względy władcy feudalni muszą zabiegać, aby się utrzymać na swoim szczeblu drabiny feudalnej.

W przyszłości to właśnie rycerstwo - szlachta uzyska najwięcej wpływów ze wszystkich stanów na terenie Królestwa Polskiego, a następnie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i będzie dominować w życiu politycznym, ekonomicznym, społecznym i kulturalnym aż do upadku kraju.

4. Mieszczaństwo

„*Czym jest stan trzeci?*” pytał Emmanuel-Joseph Sieyès z początkiem roku 1789. Mieszczanie, chłopci i Żydzi, choć byli częściami stanów nieuprzywilejowanych, byli podstawą systemu gospodarczego i społecznego dawnej Polski.

Średniowieczne miasta zaczęły podnosić się po czasach upadku Cesarstwa Rzymskiego dopiero na przełomie wieków XII i XIII, ponieważ efektywniejsza gospodarka rolna i zapotrzebowanie na towary rzemieślnicze pozwoliło ludności na porzucenie pracy na roli i napływanie do miast w poszukiwaniu innego życia¹⁷. Od wykształcenia się stanu szlacheckiego, szlachta (wraz z duchowieństwem) byli najbogatszą warstwą społeczną w kraju. Dominacja gospodarki rolnej pozwalała czerpać ogromne zyski z handlu płodami rolnymi z Europą Zachodnią. Szlachecki monopol na bogactwo był trudny do złamania z powodu braku silnych i rozwiniętych ośrodków miejskich. Sytuacja jednak się zmieniła, kiedy takowe zaczęły powstawać – proces ten na ziemiach polskich zaczął się w wieku XII,

¹⁷ M. Barber, *The Two Cities: Medieval Europe 1050–1320*, Londyn 1992, s. 17.

a szczyt wpływów mieszczaństwa w kraju przypada na wieki XIV i XV¹⁸. Mieszkańcy miast zajmowali się przede wszystkim rzemiosłem i handlem¹⁹. W XII wieku w Polsce zaczęły pojawiać się osady targowe: miejscowości które skupiały handlarzy, rzemieślników i przedstawicieli innych, związanych z handlem, profesji²⁰. Mieszkańcy miast dla zwiększenia swoich szans na rynku zakładali cechy (rzemieślnicy) oraz gildie (kupcy), tj. organizacje zrzeszające wytwórców bądź kupców jednej specjalizacji. System prawny miast oparty był o prawo właściwe wielu miastom Europy Zachodniej (dzięki lokacji miast na prawie niemieckim), charakteryzujący się właściwymi dla każdego miasta sądami I i II instancji (sądy ławnicze zwyczajne i sądy ławnicze zwyczajne, ale z udziałem pana dóbr ziemskich, na których położone było miasto). Sądem III instancji był sąd w mieście-matce, w zależności od recypowanego systemu lokacji – Magdeburg bądź Lubeka. Sąd ten wydawał pouczenia - ortyle. Mieszkańcy miast na terenie Polski byli różnorodni kulturowo; napływała ludność z Zachodu mieszała się z lokalnymi mieszkańcami i tymi, którzy napływali ze wsi do miast. Warto również zaznaczyć, iż miejskie społeczeństwo było poddane majątkowej stratyfikacji społecznej. Członkowie władz miasta, wielcy kupcy hurtownicy i posiadacze nieruchomości w obrębie miasta stanowili najbogatszą warstwę społeczną, na pospólstwo składali się rzemieślnicy, sprzedawcy (kramarze), pozostali obywatele posiadających prawa miejskie, a najbiedniejsi stanowili warstwę plebsu – byli to najczęściej żebracy i lokatorzy w domach mieszczan pozbawieni praw obywatelskich²¹. Najbogatsi mieszczanie mogli poszczycić się majątkiem nierzadko większym od członków stanów uprzywilejowanych²². Najbiedniejsi, którzy nie są nawet wolnymi mieszczanami - jak żebracy, robotnicy

¹⁸ K. Bradliński, *op. cit.*, s. 84-85.

¹⁹ H. Samsonowicz, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich: studia nad dziejami Hanzы nad Bałtykiem XIV-XV w.* Warszawa 1966, s. 12-13.

²⁰ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 68.

²¹ F. Leśniak, *Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI-XVIII w.)*, „Res Gestae” 2015, t. 1, s. 90-106.

²² I. Mortimer, *Jak przetrwać w średniowiecznej Anglii*, Kraków 2017, s. 72.

czy też tragarze, są skazani na los o wiele gorszy od tego panującego wśród biednych wieśniaków. Zaznaczyć należy, że nie można traktować mieszczan jako odrębnego stanu społecznego, ponieważ miasta na terenie Królestwa Polskiego nie utworzyły jednolitego stanu, tak jak to było w państwach Zachodu²³. W Polsce batalię o wpływy wygrały w końcu stany uprzywilejowane²⁴, w konsekwencji czego następowało ograniczanie praw mieszczan (ustawy przeciwko zbytkom, zakazy nabywania dóbr ziemskich, nadmierne opodatkowanie) na rzecz stanu dominującego, czyli szlachty.

5. Chłopstwo

Oprócz mieszczan do warstwy nieuprzywilejowanej należeli mieszkańcy wsi trudniący się pracą na roli, wypasaniem trzody czy też drobnym rzemiosłem. Złożoność stanu chłopskiego, a więc tych „którzy pracują”²⁵, jest porównywalna do innych stanów. Chłopi bogaci posiadają ziemię, która pozwala zatrudniać im mniej zamożnych, a niewolni (jeńcy, niewypłacalni dłużnicy, przestępcy) czy włóczędzy stoją na samym dole drabiny społecznej. Społeczność wiejska rozwinęła się dzięki upowszechnieniu się systemu czynszowego w gospodarstwie rolnym²⁶. Członkowie tego stanu mieli prawo posiadać ziemię oraz posiadali pewne gwarancje z zakresu sądownictwa²⁷. Nie bez znaczenia pozostawało również gospodarstwo ożywienie na ziemiach polskich w okresie pełnego średniowiecza. Lokacje na prawie niemieckim nowych wsi sprzyjały zagospodarowaniu nieużytków, co przekładało się na zwiększenie liczby ludności oraz otworzenie miastom rynków zbytu dla swoich towarów. Zakładając nową wieś, zasadzca po otrzymaniu stosownego pozwolenia od właściciela danego terenu, zostawał nowym

²³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 115.

²⁴ P. Jasienica, *Polska Jagiellonów*, Warszawa 2018, s. 234.

²⁵ I. Mortimer, *op. cit.*, s. 66.

²⁶ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 56.

²⁷ *Ibidem*, s. 56.

sołtysem, stając na czele danej miejscowości. Sołectwo było dziedziczne i mogło być zbyte tylko na warunkach określonych w przywileju lokacyjnym²⁸. Sołtysi zobowiązani byli do służby wojskowej konno i z odpowiednim wyposażeniem u swojego pana feudalnego. Aby móc się utrzymać i realizować swój zbrojny obowiązek, otrzymywał on pod uprawę więcej łąnów niż pospolity kmięć, a ponadto był zwolniony z czynszów na rzecz pana. Miał prawo do zakładania stawów rybnych oraz polowania, jak i pobierał jedną szóstą czynszów należnych panu feudalnemu od mieszkańców wsi. Sołtysi mieli także prawo przewodniczyć wiejskiej ławie sądowej oraz pobierali jedną trzecią kar sądowych dla siebie²⁹. Nie dziwi więc, że w XIV wieku sołtysi przypominali już niejako odrębny stan niebędący ani częścią stanu chłopskiego, ani rycerskiego. Sołtysi nierzadko mieli większy potencjał ekonomiczny niż drobni rycerze, co z oczywistych powodów notabłom się nie podobało. Na początku wieku XV, 28 października 1423 roku, Władysław Jagiełło wydał Statut Warcki, który to pozwalał na swobodny wykup sołectw i ich likwidację. Quasi-stan sołtysów zmienił się wśród wspomnianych już chłopów, gdzie sołtysi pozostali zamożnymi kmięciami lub też trafili do stanu szlacheckiego, jak choćby Johannes von Leysen (pol. Jan z Łajs), zasadzca i pierwszy sołtys Olsztyna, który w 1372 roku został wyniesiony do stanu szlacheckiego.

Wspomniani wyżej sołtysi stanowili niewielki procent całej ludności chłopskiej na ziemiach polskich. Pospolici kmięcie i zagrodnicy uprawiali ziemię i zajmowali się drobnym rzemiosłem czy handlem. To na nich spoczywał największy ciężar opłat na rzecz pana feudalnego. Ponadto płacili dziesięcinę na rzecz stanu duchownego, obowiązani byli do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu u boku swojego pana feudalnego oraz musieli płacić poradłne (nadmierzający podatek)³⁰. Czynsz, z początku pobierany w naturze, a więc w zbożu czy towarach, z biegiem

²⁸ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 56-56.

²⁹ P. Jasienica, *Polska Piastów*, Warszawa 2018, s. 218

³⁰ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *op. cit.*, s. 66-67.

czasu, dzięki rozwojowi gospodarczemu kraju zmieniał formę na towarowo-pieniężną, a w końcu był pobierany w całości w pieniądzu. Chłopi wolni mogli za to posiadać ziemię, a ci, którzy osiedlili się we wsiach lokowanych na prawie niemieckim, mogli swobodnie opuszczać teren wsi, a nawet przenieść się do innej miejscowości. W przeciwieństwie do chłopów wolnych, we wczesnofeudalnym okresie ludność niewolna nie posiadała żadnych praw oraz nie mogła posiadać własności³¹. Niewolnych, wraz ze wzrostem gospodarczym oraz coraz mniejszą opłacalnością ekonomiczną, jak i wykupywaniem się niewolnych z niewoli, ubywało. W okresie pełnego i późnego średniowiecza niewolni byli już wyjątkiem. Choć w wieku XIII i XIV ogólnoeuropejska sytuacja ekonomiczna i społeczna chłopów się poprawia, odchodzi się od wspomnianej wyżej pracy ludności niewolnej, a poddaństwo osobiste ulega stopniowej likwidacji. Koniec wieku XIV przyniósł Europie wielkie powstania ludności chłopskiej. Najpierw powstania na ziemiach francuskich Żakerii w 1358 roku, spowodowane wyniszczeniem wojennym kraju, a następnie w roku 1381 na terenach Królestwa Anglii powstanie Wata Tylera dążącego do zniesienia podziału na klasy społeczne feudalnego społeczeństwa. Na terenach Królestwa Polskiego masowe bunty chłopskie nie występowały, ponieważ nie pojawiły się żadne z przesłanek będących zarzewiem konfliktu w Anglii czy Francji. Kraj nie był wyniszczony wojnami, gdyż od czasów króla Władysława Łokietka tereny Królestwa cieszyły się względnym spokojem. Brak było też działalności kaznodziejskiej zagrzewającej chłopstwo do buntów przeciw panom feudalnym.

6. Żydzi

Początki napływu Żydów aszkenazyjskich na ziemie polskie wiąże się z rozpowszechnianiem się kolonizacji niemieckiej oraz z narastającymi prześladowaniami Żydów na terenach kró-

³¹ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski tom 1 do połowy XV wieku*, Warszawa 1964, s. 108-109.

lestw Europy Zachodniej. Żydzi przybywali na ziemię polskie, głównie z terenów Cesarstwa, wraz z chrześcijańskimi osadnikami³². Osiedlali się najczęściej na terenach Śląska, Wielkopolski i Małopolski, zasilając tam ludność miejską i wiejską. Zajmowali się handlem, rzemiosłem, jak i w końcu lichwą, a więc świadczeniem usług związanych z systemem kredytowym, słabo rozwiniętym w okresie wczesnego i pełnego średniowiecza w Europie. Nieliczni Żydzi zostawali nawet mincerzami książąt piastowskich: Mieszka III Starego, Kazimierza Sprawiedliwego czy też Leszka Białego, dla których bili monety, czasem z wybitymi na nich napisami w języku hebrajskim³³. Pierwszym przywilejem wydanym dla Żydów w Wielkopolsce był statut z 16 sierpnia 1264 roku, wydany w Kaliszu przez księcia Bolesława V Pobożnego. Przywilej kaliski wzorowany był na wcześniejszych aktach prawnych wydawanych dla Żydów przez władców Austrii, Węgier i Czech³⁴. Przywilej był podobny do przywileju wiedeńskich Żydów z 1238 roku, ale akt wydany przez Bolesława V Pobożnego był znacznie obszerniejszy, a jego przepisy odpowiadały realiom panującym na ziemiach polskich. Przywilej ten regulował zasady jurysdykcji nad Żydami i stosunki gospodarcze między Żydami a chrześcijanami. Przywilej kaliski oddawał Żydów pod wyłączną jurysdykcję książęcą, a więc nie byli oni podlegli jurysdykcji miejskiej czy też kościelnej. „W imię Pana. Amen. [...] my, Bolesław, z Bożej łaski książę Wielkopolski, zawiadamiamy tak współczesnych, jak potomnych, do których świadomości dojdzie niniejsze pismo, że naszym Żydom mieszkającym na całym obszarze naszego państwa tak postanowiliśmy słowo w słowo przedstawić ich ustawy i przywileje, które od nas otrzymali, jak to jest zawarte w następującym zestawieniu[...].”

Przywilej kaliski zabraniał ataków na synagogi i cmentarze żydowskie, przestępstwem było napastowanie kupców żydowskich na drodze oraz egzekwowanie od nich większych ceł

³² R. Szuchta, *1000 lat historii Żydów polskich*, Warszawa 2015, s. 22.

³³ Ibidem, s. 23.

³⁴ Ibidem, s. 24-25

niż od innych kupców. Ponadto nie można było oskarżać Żyda o używanie chrześcijańskiej krwi („oskarżenie o mord rytualny”): „31. Zgodnie z rozporządzeniami papieża, w imię naszego Ojca świętego bardzo surowo zabraniamy, aby w przyszłości nikt nie obwiniął żadnego Żyda mieszkającego w naszym państwie, że spożywa krew ludzką (...)”. Przywilej kaliski został potwierdzony przez kolejnych władców, a zwłaszcza przez Kazimierza III Wielkiego, który to w latach: 1334, 1364 i 1367 nadał Żydom przywileje i potwierdził te zawarte w przywileju kaliskim, który obowiązywał, z pewnymi przerwami, do końca XVIII wieku.³⁵

Pod koniec wieku XIV na terenie Królestwa Polskiego było 14 kolonii żydowskich, zaś u schyłku wieku XV, ponad 100.³⁶ Historycy szacują ogólną liczbę żydowskich mieszkańców państwa pierwszych Jagiellonów na 4,5–30 tys., co stanowi, jak na średniowieczne realia, liczną mniejszość na terenie Królestwa Polskiego.

7. Podsumowanie

Wyodrębnienie się stanów społecznych we wczesnośredniowiecznej monarchii Piastów nie było niczym wyjątkowym w Europie tego okresu. Wykształcenie się odrębności wszystkich z wymienionych w treści stanów społecznych przebiegało podobnie na terenie całej uniwersalistycznej Europy. Duchowieństwo, które przybyło krzewić misję cywilizacyjną na słowiańskich terenach przyniosło ze sobą pismo i nowinki techniczne. Osiadli wojowie pierwszych Piastów zaczęli upodabniać się do swych odpowiedników zza Odry, aby w końcu zrównać się z nimi na wielu płaszczyznach - w myśl europejskiego uniwersalizmu. Chłopi cieszyli się względną wolnością, którą to w czasie późnego średniowiecza zaczęli tracić, a mieszczenie i Żydzi zapewniali rozwój gospodarczy kraju. Silna pozycja rycerstwa i jego przekształcenie się w szlachtę-ziemiaństwo

³⁵ R. Szuchta, *1000 lat historii Żydów polskich*, Warszawa 2015, s. 28-28.

³⁶ Ibidem, s. 33.

w późniejszym okresie zdominowały życie polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe i pozwoliły stworzyć unikalny system rządów - demokrację szlachecką.

Bibliografia

- Barański M., *Dynastia Piastów w Polsce*, Warszawa 2015.
- Barber M., *The Two Cities: Medieval Europe 1050–1320*, Londyn 1992.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski tom 1 do połowy XV wieku*, Warszawa 1964.
- Bradliński K., *Ustawy przeciwko zbytkom a stosunki społeczne między szlachtą a mieszczanami na ziemiach polskich w średniowieczu i nowożytności*, w: *Społeczne działanie prawa*, Lublin 2019.
- Freed J.B., *The origins of european nobility: the problem of the ministerials*, „Medieval and Renaissance Studies”, vol, 7, 1976.
- Grodecki R., *Dzieje wewnętrzne Polski XIII wieku, Polska piastowska*, Warszawa 1969.
- Jasienica P., *Polska Jagiellonów*, Warszawa 2018.
- Jasienica P., *Polska Piastów*, Warszawa 2018.
- Leśniak F., *Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI-XVIII w.)*, Res Gestae, 2015, t. 1, Kraków.
- Lis A., *Kształtowanie się monarchii stanowej w Polsce – analiza historycznoprawna*, w: *Autorytet, przywództwo, liderstwo*, red. J. Zimny, Stalowa Wola, 2020.
- Mortimer I., *Jak przetrwać w średniowiecznej Anglii*, Kraków 2017.
- Pastoureau M., *Życie codzienne we Francji i Anglii w czasach rycerzy Okrągłego Stołu (XII-XIII wiek)*, Warszawa 1983.
- Samsonowicz H., *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich: studia nad dziejami Hanzji nad Bałtykiem XIV-XV w.*, Warszawa 1966.
- Sójka-Zielińska K., *Historia Prawa*, Warszawa 2015.
- Szuchta R., *1000 lat historii Żydów polskich*, Warszawa 2015.

Szymańska-Lewoszewska M., *Gdyby nie Grocjusz i Pufendorf. Echa XVII-wiecznej debaty o prawie natury w Biernym posłuszeństwie (1712) George'a Berkeleya*, IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych, vol. 27/t.t., Białystok 2015.